

Heimarmenê

Kosmos & Metafysica · Verdieping → Gevorderd

Noodlot als orde van oorzaken en gevolgen

Een afspraak gaat niet door.

Een ziekte verandert onze plannen. Een ontmoeting krijgt onverwacht grote betekenis. Een keuze die we jaren geleden maakten, werkt nog steeds door.

Soms zeggen we dan:

Het heeft zo moeten zijn.

Maar wat bedoelen we daarmee?

Dat de gebeurtenis oorzaken had? Dat iemand haar vooraf heeft bepaald? Dat zij een bedoeling dient? Of dat we proberen te aanvaarden wat we niet meer kunnen veranderen?

Die betekenissen zijn niet hetzelfde.

Voor de Stoïcijnen heeft noodlot een specifieke filosofische betekenis. Hun woord *heimarmenê* verwijst naar de samenhangende orde van oorzaken.

Dat roept een belangrijke vraag op:

Als ook onze keuzes binnen die orde ontstaan, wat betekent het dan dat wij verantwoordelijk zijn voor ons handelen?

Wat betekent heimarmenê?

Heimarmenê wordt meestal vertaald als noodlot, lot of lotsbestemming.

Het Nederlandse woord noodlot klinkt vaak dreigend. We denken aan een ramp die ons onvermijdelijk zal treffen.

Het stoïcijnse begrip is ruimer. Het betreft de samenhang waarbinnen gebeurtenissen plaatsvinden, zowel aangename als moeilijke.

Diogenes Laërtius omschrijft het lot als een verbonden oorzaak van de dingen, of als de rede volgens welke de wereld wordt bestuurd. [Diogenes Laërtius, VII.149](#)

Het gaat dus om de structuur van de werkelijkheid, niet uitsluitend om uitzonderlijke gebeurtenissen.

Ook een gewone werkdag, een gesprek en een weloverwogen besluit behoren tot wat verklaard moet worden.

Een orde die verder reikt dan ons zicht

Wanneer iets gebeurt, kennen we meestal slechts een deel van de omstandigheden.

We zien dat iemand boos reageert. Maar we kennen misschien zijn eerdere ervaringen, verwachtingen of vermoeidheid niet.

We zien dat een project mislukt. Maar niet iedere beslissing en voorwaarde die daaraan heeft bijgedragen, is meteen zichtbaar.

Aandacht voor oorzaken kan ons daarom helpen minder snel een volledige verklaring te geven.

Dat betekent niet dat we iedere handeling moeten goedkeuren. Het betekent dat beoordelen en verklaren zorgvuldigheid vragen.

Binnen de klassieke stoïcijnse opvatting reikt die oorzakelijke samenhang door de gehele werkelijkheid.

Voor ons blijft een onderscheid nodig tussen het algemene wereldbeeld en onze beperkte kennis van concrete gebeurtenissen.

De overtuiging dat er oorzaken zijn, geeft ons nog geen inzicht in alle oorzaken.

Noodlot, logos en voorzienigheid

Heimarmenê staat binnen hetzelfde wereldbeeld als logos en voorzienigheid.

Deze begrippen zijn nauw verbonden, maar leggen verschillende accenten.

Begrip	Wat vooral wordt benadrukt
Heimarmenê	De samenhang en opeenvolging van oorzaken
Logos	De redelijke ordening van de werkelijkheid
Voorzienigheid	De besturing en zorg voor het geheel

Het onderscheid helpt ook bij kritische vragen.

Dat gebeurtenissen oorzaken hebben, bewijst op zichzelf nog niet dat die samenhang een goede bedoeling heeft.

Wie van causaliteit naar voorzienigheid gaat, doet een aanvullende uitspraak.

Bij het bestuderen van de Stoa moeten we begrijpen hoe deze gedachten worden verbonden, zonder de verschillen ertussen uit het oog te verliezen.

Waarom noodlot niet betekent dat handelen zinloos is

Een bekende tegenwerping luidt:

Als de uitkomst al vaststaat, maakt mijn handelen toch niets uit?

Dat is de gedachte achter het zogenoemde luie argument.

Cicero bespreekt het voorbeeld van ziekte. Wanneer herstel voorbestemd is, zou een arts overbodig zijn. Wanneer herstel niet voorbestemd is, zou een arts evenmin helpen.

Chrysippus bestrijdt deze redenering. De uitkomst kan samenhangen met de handelingen die eraan bijdragen. Het raadplegen van een arts wordt dus niet zomaar buiten de verklaring van herstel geplaatst. [Cicero, *De fato*, §28–30](#)

Het probleem van het luie argument is dat het resultaat wordt losgemaakt van de weg waarlangs het ontstaat.

Maar inspanning, overleg en zorg kunnen juist tot die weg behoren.

Onze inzet behoort tot wat er gebeurt

Dat onderscheid kunnen we toepassen op gewone situaties.

Een student wil een examen halen. Zijn voorbereiding kan verschil maken.

Een team wil een opdracht uitvoeren. De manier waarop mensen informatie delen en afspraken nakomen, kan het verloop beïnvloeden.

Een gesprekspartner wil een conflict verminderen. Luisteren en zorgvuldig formuleren kunnen andere gevolgen hebben dan beledigen.

Deze voorbeelden bewijzen geen universeel determinisme.

Ze maken wel duidelijk waarom de gedachte aan oorzaken geen reden hoeft te zijn om onze bijdrage onbelangrijk te vinden.

Ook onze handelingen kunnen oorzaken zijn.

De vraag wordt dan hoe we die handelingen begrijpen, in plaats van of we ze uit het geheel kunnen weglaten.

De cilinder van Chrysippus

Een ander bekend voorbeeld betreft een cilinder die een duw krijgt.

De duw brengt de beweging op gang. De manier waarop de cilinder verder beweegt, hangt ook samen met zijn eigen vorm.

Aulus Gellius gebruikt dit beeld in zijn weergave van Chrysippus' uitleg over noodlot en menselijke verantwoordelijkheid.

De bedoeling is onderscheid te maken tussen een aanleiding van buitenaf en de eigen gesteldheid van datgene wat erop reageert. [Aulus Gellius, *Attische nachten*, VII.2](#)

Toegepast op mensen krijgt het karakter een plaats in de verklaring.

Een gebeurtenis lokt een reactie uit, maar de reactie wordt ook begrepen vanuit de persoon die reageert.

Het beeld lost niet iedere vraag op. Een mens is ingewikkelder dan een cilinder. Het maakt vooral zichtbaar waarom een oorzaak buiten ons volgens deze benadering niet de volledige verklaring van ons handelen hoeft te zijn.

Ook ons karakter heeft een geschiedenis

Daarmee blijft een moeilijke vraag bestaan.

Als mijn reactie samenhangt met mijn karakter, hoe is dat karakter dan gevormd?

Opvoeding, ervaringen, gewoonten en eerdere oordelen spelen een rol. Ook die hebben een geschiedenis.

We kunnen daarom niet eenvoudig zeggen dat het karakter buiten het noodlot staat.

De stoïcijnse poging bestaat juist in het samen denken van oorzakelijke bepaaldheid en verantwoordelijkheid.

Dat wordt in moderne filosofische taal doorgaans een compatibilistische benadering genoemd: oorzakelijke samenhang en een betekenisvolle vorm van verantwoordelijkheid worden verenigbaar geacht.

Dat is iets anders dan een keuzevermogen dat zonder enige oorzaak handelt.

Of deze oplossing overtuigt, blijft een filosofische vraag. Daarop gaan we uitgebreider in bij het onderwerp 'Noodlot en menselijke vrijheid'.

Oefening als onderdeel van verandering

Als gewoonten mede bepalen hoe we reageren, krijgt oefening betekenis.

Een ingesleten reactie kan door herhaling sterker worden. Nieuwe informatie, begeleiding en reflectie kunnen aanleiding geven tot verandering.

Denk aan iemand die bij kritiek onmiddellijk in de verdediging schiet.

Door terug te kijken kan hij ontdekken welk oordeel daarbij steeds verschijnt. Misschien ervaart hij iedere correctie als een ontkenning van zijn waarde.

Wanneer hij dat oordeel leert onderzoeken, kan hij anders leren reageren.

Het bestaan van oorzaken maakt ontwikkeling dus niet vanzelf onmogelijk. Het nodigt ook uit te onderzoeken welke omstandigheden en handelingen verandering ondersteunen.

Daarbij hoeven we niet te doen alsof iedere gewoonte gemakkelijk te veranderen is. Mogelijkheden en beperkingen verdienen een concrete beoordeling.

Het lot is geen verklaring die alles goedpraat

Wanneer iemand onrecht pleegt, kunnen we vragen welke oorzaken daaraan bijdroegen.

Dat onderzoek kan belangrijk zijn voor preventie, herstel en een passende reactie.

Maar verklaren is niet hetzelfde als rechtvaardigen.

De uitspraak 'het was zijn lot' vertelt op zichzelf niets over wat de getroffene nodig heeft, welke grens moet worden gesteld of welke verantwoordelijkheid de dader draagt.

Een beroep op het noodlot mag die vragen niet vervangen.

Hetzelfde geldt voor ons eigen handelen.

Wie een fout heeft gemaakt, kan onderzoeken hoe die ontstond én proberen de gevolgen te herstellen.

Oorzakelijk inzicht wordt praktisch waardevol wanneer het helpt zorgvuldiger te handelen.

Marcus Aurelius en de draad van oorzaken

Marcus Aurelius beschrijft wat ons overkomt als verweven met een draad van oorzaken die ook ons eigen bestaan heeft voortgebracht.

Die voorstelling helpt hem gebeurtenissen in een ruimer verband te plaatsen. [Marcus Aurelius, Meditaties, X.5](#)

Voor een moderne toepassing kunnen we onderzoeken wat zo'n perspectief doet met onze verwachtingen.

Een tegenslag hoeft geen persoonlijke boodschap aan ons te zijn.

Zij kan voortkomen uit omstandigheden waarvan wij slechts een klein deel kennen.

Dat besef neemt verdriet of teleurstelling niet weg. Het kan wel ruimte maken om minder snel een verborgen bedoeling te veronderstellen en nauwkeuriger te vragen wat er werkelijk is gebeurd.

Oorzaak is niet hetzelfde als bedoeling

De uitdrukking 'alles gebeurt met een reden' is dubbelzinnig.

Zij kan betekenen dat gebeurtenissen oorzaken hebben.

Maar zij kan ook betekenen dat iedere gebeurtenis plaatsvindt om ons iets te leren of om een vooraf bepaald persoonlijk doel te dienen.

Die tweede uitspraak volgt niet vanzelf uit de eerste.

We kunnen iets leren van een moeilijke ervaring zonder te weten dat die ervaring met dat doel heeft plaatsgevonden.

Ook kunnen we achteraf betekenis geven aan een gebeurtenis zonder te bewijzen dat die betekenis vooraf in de kosmos was vastgelegd.

Dit onderscheid is vooral belangrijk wanneer we spreken over andermans verlies of leed.

Onze uitleg verdient daar bescheidenheid.

Aanvaarden wat gebeurd is

Het verleden kunnen we niet opnieuw laten plaatsvinden.

We kunnen wel informatie verzamelen, gevolgen herstellen en andere keuzes voorbereiden.

Daarin kan aanvaarding een plaats krijgen.

We erkennen dat een gebeurtenis werkelijk heeft plaatsgevonden, ook wanneer we haar betreuren of veroordelen.

Vervolgens onderzoeken we onze huidige mogelijkheden.

Wat vraagt om zorg?

Welke fout kan worden hersteld?

Wat moet ik leren?

Waar is een grens nodig?

Zo kan aandacht voor oorzaken ons verder helpen dan het blijven herhalen dat iets anders had moeten zijn.

Kunnen we de toekomst kennen?

Een vastgelegde oorzakelijke orde zou niet automatisch betekenen dat mensen haar volledig kunnen voorspellen.

Er bestaat verschil tussen hoe de werkelijkheid is en wat wij ervan weten.

We kennen niet alle omstandigheden. We kunnen informatie missen of verkeerd beoordelen.

Daarom geeft de gedachte aan heimarmenê ons geen rechtstreekse kennis van toekomstige gebeurtenissen.

Een overtuiging over het lot vervangt geen onderzoek van een concrete voorspelling.

Ook achteraf moeten we voorzichtig blijven: dat iets gebeurd is, bewijst niet dat wij het vooraf hadden kunnen weten.

Een filosofische oefening

Kies een gebeurtenis waarop je sterker reageerde dan je achteraf wenselijk vond.

1. Beschrijf wat er gebeurde

Wat kon je waarnemen?

Vermijd voorlopig uitspraken over verborgen bedoelingen.

2. Onderzoek de omstandigheden

Wat speelde mee?

Denk aan tijdsdruk, eerdere gebeurtenissen, verwachtingen en beschikbare informatie.

3. Bekijk je eigen reactie

Welk oordeel vormde je?

Welke gewoonte herken je?

Welke handeling volgde daarop?

4. Onderscheid verklaring en beoordeling

Hoe is je reactie te begrijpen?

Was zij ook redelijk en rechtvaardig?

Die antwoorden hoeven niet samen te vallen.

5. Zoek een mogelijkheid tot verandering

Wat kan je helpen bij een volgende gelegenheid?

Bijvoorbeeld voorbereiding, een duidelijke afspraak, meer informatie of het oefenen van een andere reactie.

6. Neem verantwoordelijkheid

Is er iets dat je nu moet herstellen of bespreken?

De oefening is bedoeld om beter te begrijpen hoe handelen ontstaat. Zij bewijst niet dat iedere gebeurtenis volledig bepaald is.

Een dagelijkse oefening

Stel jezelf bij een onverwachte gebeurtenis drie vragen:

Welke omstandigheden hebben hier mogelijk aan bijgedragen?

Wat weet ik daarover, en wat vermoed ik alleen?

Welke bijdrage kan ik nu verantwoord leveren?

Zo blijft aandacht voor oorzaken verbonden met zorgvuldig handelen.

In het kort

Heimarmenê verwijst binnen de Stoa naar de samenhangende orde van oorzaken.

Onze overwegingen, gewoonten en handelingen behoren zelf tot wat binnen die orde gebeurt.

Daarom is noodlot niet hetzelfde als de gedachte dat inspanning geen verschil maakt. De uitkomst kan juist samenhangen met de handelingen die eraan bijdragen.

Tegelijk blijven moeilijke vragen bestaan over karaktervorming en verantwoordelijkheid. Die vragen verdienen onderzoek in plaats van een snelle oplossing.

Een vraag om te bewaren is:

Als mijn handelen deel uitmaakt van wat er gebeurt, welke bijdrage wil ik dan zorgvuldig leren leveren?

Primaire bronnen

Diogenes Laërtius — *Leven en leer van beroemde filosofen*, VII.149

Over heimarmenê als verbonden oorzaak en als rede volgens welke de wereld wordt bestuurd.

Diogenes is een latere bron voor oudere stoïcijnse leerstellingen. [Lees de betreffende afdeling van boek VII.](#)

Cicero — *De fato*, §28–30

Over het luie argument en Chrysippus' antwoord dat gebeurtenissen en bijbehorende handelingen gezamenlijk voorbestemd kunnen zijn. [Lees *De fato* in vertaling.](#)

Aulus Gellius — *Attische nachten*, VII.2

Over Chrysippus' verklaring van noodlot en verantwoordelijkheid, met het voorbeeld van de cilinder. [Lees hoofdstuk VII.2.](#)

Marcus Aurelius — *Meditaties*, X.5

Over de samenhang van ons bestaan en gebeurtenissen binnen de draad van oorzaken. [Lees boek X.](#)

De voorbeelden en oefeningen zijn moderne toepassingen. Het artikel onderscheidt de klassieke leer van hedendaagse discussies over determinisme en vrije wil.

Verder lezen binnen De Weg van de Stoa

Causaliteit en determinisme

Over de causale structuur van de werkelijkheid.

Noodlot en menselijke vrijheid

Over keuze en verantwoordelijkheid binnen een causale wereld.

Voorzienigheid

Over de redelijke ordening en besturing van de kosmos.

Prohairesis — Morele keuze

Over oordeel, keuzevermogen en verantwoordelijkheid.

Omgaan met tegenslag

Over handelen wanneer omstandigheden onze plannen doorkruisen.

God, Logos en natuur

Over de verhouding tussen het goddelijke en de natuurlijke orde.